

KİNDİ'YE GÖRE VARLIĞIN SEBEPLİLİĞİ MESELESİ

İsmail ERDOĞAN*

İlk İslâm filozoflarından olan Kindî'nin varlığın sebepliliği (kozalite) mes'elesine, varlık ve sebeplilik hakkında kısa bir bilgi vererek giriş yapmak istiyoruz.

Felsefi bir terim olarak varlık kelimesini açıklayan ilk filozofun Elealı Parmenides olduğu iddia edilmektedir. Parmenides'e göre var olan sadece Tanrı olup, O'nun haricindeki varlıkların hepsi birer görüntüden ibarettir. Tanrı başka varlıklara varlık vermesi sebebiyle varlık bulan değil aksine varlık alanına çıkmakta olan bütün varlıkların kaynağıdır¹. Bu görüşüyle Parmenides, metafizik ve idealizmin temel görüşü olan varlık ve varoluş ayrımını yapan ilk filozof olarak görülmektedir².

Diyalektik Materyalizm'e göre ise varlık, bilinçten bağımsız olarak var olan nesnel dünyayı yani maddeyi belirten felsefi bir kavramdır. Toplum söz konusu olduğunda "toplumsal varlık" terimi kullanılır. Diyalektik Materyalizm dünyanın maddeliği ile dünyanın varlığını özdeş olarak kabul etmektedir. Maddeden önce ya da maddeden bağımsız var olarak kabul edilen idealist varlık anlayışı diyalektik maddeciliğin kabul etmediği bir anlayıştır³.

Sebeplilik (kozalite) ise, sebep ile sonuç arasında zorunlu bir bağlantı kurmak anlamında kullanılmaktadır⁴. Önceleri tabiat olayları arasındaki ilişkiler hakkında kullanılan bu terim, zamanla felsefi ve dinî bir nitelik de kazanmıştır.

Sebeplilik ilkesine göre sonra gelen her şey kendisinden önce gelen tarafından belirlenmektedir. Önce gelen de kendisinden daha önce gelen tarafından belirlenmekte ve bu silsile ilk sebebe kadar uzanmaktadır⁵. Fenomenler arasındaki bu bağlantı zorunlu bir bağlantı olduğu için, aynı sebepler hep aynı neticeleri doğurmaktadır.

Varlık ve sebeplilik kavramlarını kısaca açıkladıktan sonra, Kindî'nin varlık ve varlıklar arasındaki sebeplilik ilkesine bakışımı açıklamaya çalışalım.

* F. Ü. İlahiyat Fak. İslam Felsefesi Araştırma Görevlisi

¹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul, 1996, s. 105.

² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İst. 1989, s. 437.

³ İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, terc. Aziz Çalışlar, İst. 1991, s. 503-504.

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1984, s. 126.

⁵ Hançerlioğlu, a.g.e, s. 271.

Kindî'ye göre felsefenin temel amacı ilk gerçeğin bilgisine ulaşmaktır. İlk gerçeğin bilgisine ulaşmak için de İlk Felsefe (Felsefe-i Ulâ) bilgisini elde etmek gerekmektedir. Gerçek bir filozof bu bilgiyi elde eden filozoftur. Zira sebebin bilgisi sebeplinin bilgisinden daha üstündür.

Böyle bir mantıktan hareket eden Kindî, varlıktan hareketle varlığın sebebin araştırmaya doğru gitmektedir. Kindî'ye göre varlık, bilfiil gerçekleşmiş olan, gerçek alemde mevcut bulunan ve gerçekliği olan şeydir. Varlık bulunmuş yani gerçeklik alemine çıkmamış olan şey varlık olarak değer kazanmamaktadır. Bu tarife göre varlık "mevcut" olan şey anlamına gelmektedir. Zihni varlıklar, gerçekliği olmadığı için Kindî tarafından varlık olarak değerlendirilmemektedir.

Kindî'ye göre varlık ezeli ve sebepli olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ezeli varlık, kendisi hakkında mutlak olarak yokluğun söz konusu olmadığı varlıktır. Bu varlığın öncesi, sonrası, varlığının ve varlığını devam ettirmesinin bir sebebi bulunmamaktadır. Bu varlık, bütün diğer varlıkların meydana gelmesinin sebebi olan Allah'tır. Allah hareketsizdir. Zira hareket, bir değişim ve yetkinliğe doğru bir temayül olduğu için, Allah'ın hareket sahibi olduğunu kabul etmek bir eksiklik olacaktır.

Kindî'ye göre ezeli varlığın cinsi de yoktur. Eğer cinsi olmuş olsaydı kendisi tür olurdu. Tür ise kendisini ve başkasını kuşatan genel cinsi ile başkasının iştirak etmediği fasıldan oluşmuş bir birleşiktir. Ayrıca türün konusu vardır, bu konu hem kendi türünün hem de diğer türlerin formunu kabul eden cinstir. Kısacası türün konusu ve yüklemi bulunmaktadır. Halbuki ezeli varlığın konusu ve yüklemi yoktur. Onun hakkında bu gibi kavramları kullanmak mümkün değildir. O halde ezeli varlığın cinsi ve türü yoktur⁶.

İkinci tür varlıklar ise sebepli varlıklardır. Bunların varlık bulmaları ancak başka bir varlığın kendilerine varlık vermeleri ile mümkündür. Sebepli varlıkların meydana gelmelerinin sebebi ise ezeli varlık olan Allah'tır. Ancak Allah, sebepli varlıkları kendi iradesi ile ve yoktan varlık vermiştir. Bu var ediş, Plotinus'un sudur ve Eflatun'un idealar görüşünde olduğu gibi değildir.

Plotinus'a göre Tanrı haricindeki tüm varlıklar, Tanrı'nın iradesi dışında kendisinden taşmak suretiyle zorunlu olarak meydana gelmiştir. Ancak bu meydana geliş Tanrı'nın bölümlere ya da kollara ayrılması şeklinde olmayıp, aslı cevher olan Tanrı'dan taşıp akmak yani sudur (emanation) etmek suretiyle olmuştur. Bu sudur esnasında Tanrı'nın zat ve mahiyetinden hiç bir şey eksilmemekte ve hiç bir değişiklik meydana gelmemektedir.

⁶ Kindî, **Felsefi Risaleler**, çev. Mahmut Kaya, İst. 1994, s. 12.

Plotinus'a göre varlıkların tanrıdan sudür etmesi, ışığın güneşten çıkması gibi zorunlu olup isteğe bağlı değildir⁷.

Eflatun'a göre ise varlıklar, ezeli olan İdealardan pay almak suretiyle meydana gelmişlerdir. Bu varlıklar hiç bir zaman gerçek varlıklar olmayıp birer gölge mesabesinde dirler⁸.

Kindî'ye göre ezeli varlık haricindeki diğer varlıklar, var olmaları için bir sebebe muhtaç olan varlıklardır. Bunların gerçek sebebi ise kendilerini yoktan var eden İlk fail olan Allah'tır. Ancak İlk Fail, yarattığı varlıklar arasında bir sebeplilik sistemi kurmak suretiyle her varlığı başka bir varlığa sebep olacak şekilde yaratmıştır. Bu varlıklara Kindî mecazî fail ismini vermektedir⁹.

Kindî'nin sebepliliği zorunlu bir sebeplilik olmayıp, tamamen Allah'ın iradesi ile gerçekleşen bir sebepliliktir. Bu sisteme göre Allah önce İlk Akıl'ı yaratmış ve ona verdiği etkinlik sebebiyle de diğer varlıkların meydana gelmelerini sağlamıştır. Bu silsile içerisinde meydana gelen varlıklar yaratılmaları itibariyle etkilenen ancak kendisinden sonraki varlıkların sebebi olmaları itibariyle de etki eden durumundadırlar.

Allah'ın ilk önce yaratmış olduğu varlık olan İlk Akıl, nefsin varlığa gelmesinin sebebi, nefis de feleğin ve felek de son etkilenen varlık olan maddenin sebebidir. Madde ise edilgen olup etkinliği bulunmamaktadır. Halbuki diğer varlıklar hem etkilenen hem de etkin olarak yaratılmışlardır.

Kindî'nin varlık anlayışında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. İlk Etkin olan Allah ise etkileyen olup kendisinde etkilenme bulunmayan varlıktır. Diğer varlıklar kendisinden öncekilerden etkilendikleri için edilgen oldukları halde, kendisinden sonraki varlıkları etkilediği için de etkin durumundadırlar.

Kindî'nin sebepli olarak kabul ettiği varlıklar arasında tertip bakımından da bir sıralama bulunmaktadır. Su sıralamaya göre ilk başta bulunan varlık akıldır. Akıl Allah'ın ilk yarattığı varlıktır. Kindî akıl ve aklın kısımları konusunu detaylı olarak anlatmaktadır. Onun bu görüşüne göre akıl dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar da İlk Akıl, Faal Akıl, Müstefâd (kazanılmış) Akıl ve Zahîr (Beyanî) Akıl'dır¹⁰.

Akıl tarafından varlık kazanmakla beraber kendisinden sonraki varlıkların sebebi olan bir diğer varlık ise nefistir. Nefsin kendisi müfark olmasına rağmen, tabii varlıkların varlığının sebebidir. Ancak bu varlıklarda meydana

⁷ Plotinus, *Enneadlar*, çev. Zeki Özcan, Bursa, 1996, s. 70.

⁸ Eflatun, *Timaios*, çev. E. Güneç-L. Ay, ist. 1997, s. 28; Aristoteles, *Metafizik*, s. 110.

⁹ Kindî, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁰ Akıl hakkında geniş açıklama için bkz: Kindî, *a.g.e.*, s. 151-152.

gelen değişmelerin sebebi ise harekettir. Nefis, canlılık yeteneği bulunan ve organı tam olan tabiî bir cismin ilk olgunluğudur. Nefis maddî alem ile İlk akıl arasında orta mertebede bulunan müfârik bir varlık olup, maddî alemin varlığa gelişinin sebebidir¹¹.

Nefisten sonra üçüncü sırada felekler bulunmaktadır. Felek, madde ve surete sahip bir cisim olmakla beraber, ezeli olmayan bir varlıktır. Ancak onlarda oluş (kevn) ve bozuluş (fasad) bulunmamaktadır. Feleklerde bulunan gezegeenler Allah'ın iradesi doğrultusunda O'na itaat etmektedirler. Felek, nefis tarafından meydana getirilmekle edilgin olduğu kadar, oluşan cisimlerin meydana gelmelerinde etkin durumunda olup, aynı zamanda onların canlılık formunun da sebebidir¹².

Kindî'nin bu görüşü sebebiyle sudûr teorisini benimsediği şeklinde iddialar¹³ bulunmasına rağmen, bu husus üzerinde ittifak sağlanamamıştır. Macit Fahri, Kindî'nin sudûru değil, alemin yoktan yaratıldığını ileri sürdüğünü kabul etmektedir¹⁴. Henry Corbin de Kindî'nin sudûru benimsemekle birlikte yine de Yeni Eflatuncu görüşten etkilendiğini ileri sürmektedir. Corbin'e göre Kindî'nin Yeni Eflatunculuk'tan ayrılan tarafı, İlk Akılın ilahî irade ile yaratılması görüşüdür. Burada Yeni Eflatunculuk'tan ayrılan Kindî, diğer aşamalarda suduru andıracak bir görüşü savunmaktadır¹⁵.

Varlığın meydana gelişinde iki türlü sebep vardır. Birisi gerçek sebep ve diğeri de mecazî sebeptir. Bu sebeplerin fiilleri de aynı şekilde gerçek fiil ve mecazî fiil olarak adlandırılmaktadır. Gerçek fiil, gerçek sebebin işlemiş olduğu fiildir ki bu fiil varlığı yokluktan meydana getirmektedir. Bu fiile Kindî "ibdâ" ismini vermektedir.

Mecâzî fiil ise, gerçek fiilin etkisinin başka bir etkin sebebiyle etkilenende ortaya çıkmasıdır. Kindî bu görüşlerini şöyle bir örnek ile izah etmektedir: Diyelim ki bir avcı ok atmak suretiyle bir hayvanı öldürdü. Hayvanın ölmesi olayında yakın ve uzak veya gerçek ve mecazî sebep olmak üzere iki sebep bulunmaktadır. Hayvanın ölümüne sebep olan, hayvana direkt olarak isabet eden oktur. Ancak ölümün vuku bulmasında asıl sebep, kendi iradesi ile oku atan ve hayvanın ölümüne dolaylı olarak sebep olan avcıdır. Avcı her ne kadar direkt

¹¹ Kindî, a.g.e, s. 58.

¹² Kindî, a.g.e, s. 62, 116.

¹³ De Boer, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Ankara, 1960, s. 71.

¹⁴ Bkz: Macit Fahri, *İslam Felsefesi Kelam ve Tasavvufuna Giriş*, çev. Şahin Filiz, İst. 1998, s. 45;

¹⁵ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi, İst. 1994, s. 282.

etken olmasa da asıl sebep kendisidir. Çünkü hayvanın ölümüne sebep olan okun atılmasında irade sahibi olan bizzat avcıdır¹⁶.

Kindî, tabiî varlıkların meydana geliş sebeplerini de yukarıda bahsettiğimiz sisteme göre açıklamaktadır. Ona göre tabiî varlıkların meydana gelmelerinin sebebi ya dört unsurdur veya başka bir şeydir. Ya da bunlardan biri diğerinin veya bir kısmının sebebidir. Kindî, bu faraziyelerin herbirini ele alıp inceledikten sonra şöyle bir sonuca varmaktadır: Dört unsurdan her biri ya hareket veya temas sonucunda etkilenmektedir. Dört unsur kendilerine temas eden gezegenlerin hareketinin yaptığı etkiyi kabullenmek durumundadır. Ancak gezegenlerin yapıları, hareket ve konumları farklı olduğu için, yapmış oldukları etkiler farklı olmaktadır¹⁷.

Kindî'ye göre gök cisimlerinin yakınlık ve uzaklığına, iniş ve yükselişlerine, hızlı ve yavaş hareket etmelerine, toplanma ve ayrılma durumlarına göre oluş (kevn) ve bozuluş (fesad) aleminde bulunan varlıklarda değişik etkilenmeler meydana gelmektedir. Dolayısı ile gök cisimleri, oluş ve bozuluşun en yakın sebebidir¹⁸. Gök cisimlerinin dört unsurdan meydana gelen varlık tabakaları üzerinde bulunmaları, onların oluşan ve bozulan varlıkların yakın sebebi olduğunu göstermektedir. Yaratıcının iradesiyle bunlar böyle bir düzene kavuşmuşlardır¹⁹.

Kindî, gerçek ve mecazî olarak ikiye ayırdığı faillerin fillerini de ayrı ayrı ele alıp incelemektedir. Ona göre gerçek failin fiili sürekli olarak devam etmekte, mecazî faillerin fiilleri ise genel anlamda fiil ve amel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Fiil olarak kabul edilen eylemler, faile bağımlılığı olan ve failin bırakmasıyla sona eren fiillerdir. Mesela, yürüyen bir varlığın fiilini düşünelim. Varlık yürüdüğü müddetçe fiil devam eder, ancak o durduğu zaman yürüme fiili de otomatik olarak sona erer. Amel olarak adlandırılan fiil ise, failin eylemi bırakmasıyla sona ermeyip devam eden fiildir. Failin bir defa bir işi yapması, fiilin devam etmesi için yeterlidir. Mesela, bina, nakış ve benzeri her sun'î eşya, ustası tarafından bir defa yapılmış olmasına rağmen varlığını devam ettirmede faile muhtaç değildir. Bu tür fiillere Kindî, "amel" ismini vermektedir²⁰.

Kindî ayrıca mecazî fiilleri iradeye bağlı olan ve iradeye bağlı olmayan olmak üzere iki grupta da incelemektedir. İradeye bağlı olan fiile Kindî, bir du-

¹⁶ Kindî, a.g.e, s. 97.

¹⁷ Kindî, a.g.e, s. 90.

¹⁸ Kindî, a.g.e, s. 102.

¹⁹ Kindî, a.g.e, s. 110.

²⁰ Kindî, a.g.e, s.75-76.

var ustasının eylemini örnek olarak göstermektedir. Ona göre duvarın meydana gelmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar, duvarın meydana gelmesi için gerekli olan malzeme ve bu malzemeyi kendi iradesi ile kullanacak olan ustadır. Yoksa duvar meydana gelmez.

İradeye bağlı olmayan fiillere örnek olarak da Kindî, aşkı göstermektedir. Diyelim ki bir kişi başka birisine aşık oldu. Onun bu hisleri sebebiyle ve aşık olduğu kişinin haberi ve iradesi olmaksızın kendisinde bir takım etkilenmeler meydana geldi. Onun bu şekilde etkilenmesinin sebebi, aşık olduğu kişi olmasına rağmen, bu kişinin böyle bir etkilenmenin meydana gelmesi için bir irade ve çabası bulunmamaktadır. Miknatısın demiri kendisine çekmesi de bu tür fiille bir örnek olarak gösterilmektedir²¹.

Kindî'nin aşka dayalı fiiller hakkındaki bu görüşü İbn Sina tarafından daha detaylı bir biçimde sistemleştirilmiş ve aşkı varlık ve varoluşun sebebi olarak göstermiştir²².

Kindî'nin varlık ve varlığın sebebiliği hakkındaki görüşlerini değerlendiren De Boer, Kindî'nin her şeyi sebep ve netice bağı ile birbirine bağlamak suretiyle determinizmi kabul ettiğini ve böylece gelecekte olabilecek şeylerin önceden bilinebileceğini iddia etmektedir. Zira biz varlıkların bir tanesini tam olarak bilebilecek olursak, bu, âlemdeki diğer varlıkları aksettiren bir ayna vazifesi görecektir. Bu şekilde gelecekte olabilecek olayları görmek mümkün olacaktır²³.

Ancak İslam Felsefesi ile alakalı çalışmalar yapan ilim adamlarının ekserisi De Boer'in bu görüşünü desteklememektedirler²⁴.

²¹ Kindî, a.g.e, s. 117.

²² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, Ank. 1997, s. 198-204.

²³ De Boer, a.g.e, s. 71.

²⁴ Bkz. Macit Fahri, a.g.e, s. 45; Corbin, a.g.e, s. 282.